EXPOZIȚIE

„85 DE ANI DE LA CREAREA GHETOULUI DIN CHIȘINĂU.

PAGINI TRAGICE ALE HOLOCAUSTULUI”

1941–1942

ISTORIA. MEMORIE. MĂRTURIE.

Memoria readuce numele
și destinele oamenilor.

ORGANIZATOR

COMUNITATEA EVREIASCĂ DIN REPUBLICA MOLDOVA

PARTENERI

PRIMĂRIA MUNICIPIULUI CHIȘINĂU

OlamAid

קרן הומניטרית יהודית הולנדית
DUTCH JEWISH HUMANITARIAN FUND

Holocaustul – catastrofa evreilor europeni

- **Holocaustul (Shoah)** este un genocid fără precedent în istoria oamenii – persecuția și exterminarea în masă, sistematică, de către naziști, a evreilor care trăiau în Germania și pe teritoriile statelor ocupate de trupele sale, precum și ale aliaților săi, pe parcursul anilor 1933–1945.

- Scopul naziștilor era **exterminarea totală a poporului evreu**.

- Ideologia antisemită și rasistă a naziștilor îi prezenta pe evrei drept o „rasă a distrugătorilor”, care tindea spre dominație globală, organiza revoluții sociale radicale și susținea, în același timp, atât comunismul, cât și regimul capitalist exploatator, dar și statele democratice.

- Naziștii doreau să instaureze o nouă ordine mondială a propriei lor dominații — o lume fără evrei.

„Numai el [arianul]... este ceea ce înțelegem noi prin cuvântul „om”... Evreul este anti-omul”.
Adolf Hitler

- **1933** – în Germania, în urma unor alegeri democratice, a ajuns la putere Partidul Național-Socialist (nazist), condus de Adolf Hitler. Naziștii au reușit să instaureze rapid în țară un regim totalitar și să impună în societate ideologia radicală a rasismului și antisemitismului.

Holocaustul – catastrofa evreilor europeni

- **1938** – „Noaptea de Cristal”, sau „Noaptea vitrinelor sparte”. În noaptea din 9 spre 10 noiembrie 1938 a avut loc un val de pogromuri antievreiești, care a cuprins întreaga Germanie, Austria anexată de germani și regiunea sudetă a Cehoslovaciei. Sute de sinagogi au fost incendiate, iar vitrinele a 7 500 de magazine aparținând evreilor au fost jefuite și sparte; cel puțin 91 de evrei au fost uciși. Pe măsură ce pogromul se extindea, Gestapo-ul a arestat până la 30 000 de bărbați evrei, pe care i-a trimis ulterior la Dachau, Buchenwald, Sachsenhausen și în alte lagăre de concentrare.

Sinagogă în flăcări în timpul Nopții de Cristal. 10 noiembrie 1938. Germania. Sursa: Yad Vashem

- **1941** – naziștii germani și aliații lor au trecut la exterminarea sistematică a evreilor, atât pe teritoriul propriilor țări, cât și pe teritoriile ocupate de aceștia.

- Potrivit cercetătorilor de la Muzeul Memorial al Holocaustului din Washington, naziștii și aliații lor au creat, în perioada **1933–1945**, un sistem format din **42 500** de lagăre de concentrare, ghetouri, închisori, puncte de tranzit și alte locuri de detenție forțată.

Holocaustul – catastrofa evreilor europeni

Ghetouri: pe teritoriile europene ocupate au fost create peste **1 000** de ghetouri, prin care au trecut milioane de oameni înainte de a fi trimiși în lagărele morții. Primele ghetouri de mari dimensiuni au fost create în 1939, pe teritoriul Poloniei; cel mai mare se afla la Varșovia, unde erau ținute aproximativ **400 000** de persoane.

Deportare din ghetoul Varșoviei către un lagăr al morții.
Sursa: Gemeinfrei

Lagăre de concentrare: erau folosite pentru izolare și pentru exploatarea muncii forțate (sclavagiste). Primul astfel de lagăr a fost Dachau, înființat în 1933. Se numără zeci de lagăre de concentrare principale, în sistemul cărora intrau mii de subunități și lagăre de muncă.

Lagăre ale morții: au existat **6** lagăre principale, special concepute pentru exterminarea în masă, a oamenilor — Auschwitz-Birkenau, Treblinka, Bełżec, Sobibor, Chełmno și Majdanek.

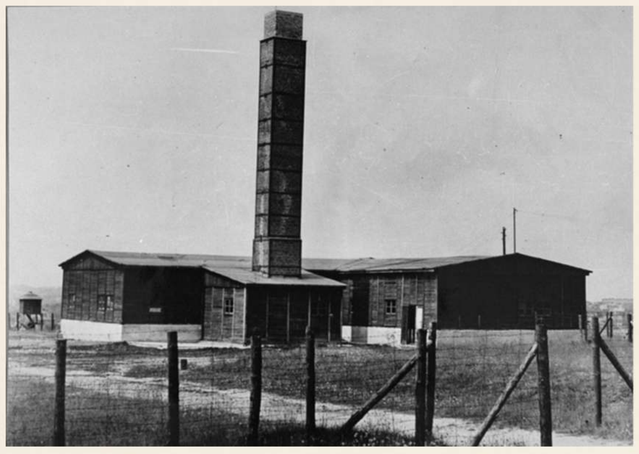

Crematoriul din lagărul de exterminare Majdanek.
Sursa: Holocaust Encyclopedia

Până în mai 1945, șase milioane de evrei fuseseră uciși de naziștii germani și aliații lor — la fața locului, în orașe și sate, în timpul deportărilor, în lagărele de concentrare și în ghetouri.

«Selecția» evreilor maghiari la Auschwitz-II-Birkenau, mai/iunie 1944, în timpul fazei finale a Holocaustului. Evreii erau trimiși fie la muncă, fie în camerele de gazare.
Sursa: Yad Vashem.

Antisemitismul în România interbelică

- ***1923*** – Alexandru I. Cuza și Corneliu Zelea Codreanu au fondat „Liga Apărării Național-Creștine”, care milita pentru limitarea drepturilor evreilor și împotriva „bancocrației”.

- ***1927*** – Codreanu a înființat mișcarea legionară paramilitară „Legiunea Arhanghelul Mihail”, cunoscută și sub numele de „Garda de Fier”. Mișcarea practica asasinate politice, semănând teamă în societate prin „escadroanele morții”. Legionarii se bucurau de un sprijin larg din partea țărănimii, intelectualității și studențimii, acuzând evreii de toate relele statului. Până în 1937, Legiunea număra aproape 300 000 de membri. În urma alegerilor parlamentare din 1937, legionarii au devenit a treia forță politică ca influență din țară.

- ***Decembrie 1937 – februarie 1938***. Guvernul Octavian Goga – Alexandru I. Cuza a introdus în România primele legi antisemite, după modelul Germaniei naziste. Decretul-lege nr. 169 din 21 ianuarie 1938 privind revizuirea cetățeniei a lipsit de cetățenie aproximativ **225 500** de persoane (peste **36%** din întreaga populație evreiască a României).

Miting al legionarilor; în centru, Corneliu Zelea Codreanu, 1937. Sursa: wikimedia.org, ziaristionline.ro

Aderarea României la Pactul Tripartit. În fotografie: Horia Sima, conducătorul Gărzii de Fier, Ion Antonescu și regele Mihai I. Noiembrie 1940. Sursa: wikimedia.org

Marș al legionarilor la București, 1940. Sursa: wikimedia.org, secole.ro

Antisemitismul în România interbelică

- **În perioada guvernării Goga–Cuza** au fost închise toate publicațiile în idiș și ebraică; ziariștii, medicii, avocații și inginerii evrei au pierdut dreptul de a-și exercita profesia; evreii au fost concediați în masă din instituțiile de stat, casele de asigurări medicale, instanțele judecătorești și companiile de asigurări; au fost anulate autorizațiile de stat deținute de evrei pentru numeroase activități economice; evreilor li s-a interzis să cumpere terenuri agricole și proprietăți imobiliare.

- **Septembrie 1940** – La conducerea României au ajuns generalul Ion Antonescu și „Garda de Fier”, care au proclamat instaurarea Statului Național-Legionar. O serie de pogromuri antisemite a cuprins țara. Situația evreilor s-a înrăutățit și mai mult. Legionarii le-au impus contribuții și taxe speciale.

- **21–23 ianuarie 1941** – Pogromul de la București, izbucnit în timpul rebeliunii legionare împotriva prim-ministrului Ion Antonescu. Au murit **127** de evrei, iar casele, sinagogile și magazinele evreiești au fost jefuite.

Suluri de Tora deteriorate într-o sinagogă. Pogromul de la București, 1941. Sursa: Yad Vashem

Templul Spaniol Mare, sinagoga „Kahal Grande”, București, devastată în timpul pogromului, ianuarie 1941. Sursa: wikimedia.org

Antisemitismul în România interbelică

Adolf Hitler și Ion Antonescu, München, 12 iunie 1941.

„Trebuie să înțelegem cu toții că aceasta nu este o luptă împotriva slavilor, ci împotriva evreilor. Este o luptă pe viață și pe moarte. Ori învingem noi și lumea se curăță, ori înving ei, iar noi devenim sclavii lor... S-a dovedit că evreul este satana”.

Ion Antonescu, 6 septembrie 1941

Ion Antonescu a revenit de la întâlnirele avute cu Hitler, pe 12 iunie la München și, în timpul a ceea ce el știa că erau ultimele zile de pace ale României, a pus în aplicareordine care aveau să-i victimizeze pe evreii din Basarabia și Bucovina, încă din primele momenteale operațiunilormilitare. Pe 16-17iunie, Generalul Constantin Z. Vasiliu, Directorul-General al Jandarmeriei, din cadrul Ministeruluide Interne, autoritate civilă, a distribuito directivă către conducerea unităților de jandarmerie, responsabile pentrujudețile Basarabiei,care urma să fie pusă în aplicare odatăcu primul atac. Directivaera ordinul lui Antonescu pentru ”curățirea terenului” de evrei.

Sursa: Paul A. Shapiro, Ghetoul din Chisinau, 1941 - 1942: o istorie documentara a Holocaustului in interiorul frontierelor contestate ale Romaniei. Bucuresti, 2016, p.28.

- **27 iunie – 2 iulie 1941** – Pogromul de la Iași. La 27 iunie 1941, colonelul Constantin Lupu, comandantul militar al orașului, a primit ordinul lui I. Antonescu de a aplica evreilor cele mai dure măsuri, inclusiv execuția prin împușcare și evacuarea totală din oraș. În oraș au fost uciși cel puțin **8 000** de evrei, iar **5 000** de evrei au fost transportați din Iași la Călărași în vagoane de marfă, dintre care au supraviețuit doar **1 011** persoane. În total, în timpul evenimentelor de la Iași au murit **14 850** de evrei.

Raid asupra evreilor, pogromul de la Iași, 1941. Sursa: Yad Vashem.

Poliția îi obligă pe evreii români, supraviețuitori ai pogromului de la Iași, să urce în tren în timpul deportării spre Călărași. Iași, sfârșitul lunii iunie 1941. Sursa: Muzeul Memorial al Holocaustului din SUA.

Holocaustul evreilor de pe teritoriul Moldovei

- Numărul victimelor în rândul populației evreiești provenite de pe teritoriul actual al Republicii Moldova (inclusiv teritoriul de pe malul stâng al Nistrului) este estimat de cercetări între **200 000 și 300 000** de persoane. În total, potrivit concluziilor Comisiei Internaționale pentru Studierea Holocaustului în România, prezidată de Elie Wiesel, numărul total al evreilor uciși pe teritoriul aflat sub administrație românească este estimat între **280 000 și 380 000** de persoane. Direct pe teritoriul Basarabiei se aflau cel puțin **65 000** de evrei, restul fiind exterminați în timpul deportărilor masive spre est, peste Nistru.

Satul Briceva. Execuții la fața locului și deportarea celor rămași în viață în lagăre de detenție temporară. 1941. Sursa: Yad Vashem.

- În fiecare localitate în care intrau trupele germane și române aveau loc uciderи în masă ale evreilor; cei rămași în viață erau mânați în lagăre și ghetouri. Exterminarea era realizată, din partea germană, de unități SS – Einsatzkommando-uri, care făceau parte din Einsatzgruppe „D”, iar din partea română – de unități ale armatei și jandarmeriei.

Executarea evreilor la Dubăsari, septembrie 1941. Sursa: Imperial War Museum London

- La **17 iulie 1941**, mareșalul Antonescu a dispus înființarea în Basarabia un grup de **lagăre și ghetouri**. Acestea erau adevărate „fabrici ale morții”, pregătitoare pentru viitoarele deportări, în care oamenii mureau de foame, boli și execuții. Majoritatea lagărelor se aflau în nordul Basarabiei.

Membrii Comitetului Evreiesc din Bălți – Judenrat – înainte de execuție. Bălți, 16 iulie 1941. Numele lor: I. Broitman, B. Blank, B. Walter, L. Golovati, Ș. Grinberg, S. Diagot, A. Kripe, S. Roitman, I. Tanenboim, S. Ziterman, O. Șehtman, Ș. Șoihet. В.А. Солонарь, Очищение нации. Насильственные перемещения населения и этнические чистки в Румынии в период диктатуры Иона Антонеску (1940-1944). Санкт-Петербург, 2020, с.237.

Holocaustul evreilor de pe teritoriul Moldovei

- Lagăre mari de concentrare a evreilor au existat la **Edineț** (**11 762** de persoane), lângă **Bălți** (lagărul **Răuțel**) (**3 253**), **Vertiujeni** (**22 969**), **Limbenii Noi** (**2 634**), **Mărculești** (aproximativ **11 000**) și altele. Unul dintre primele ghetouri create pe teritoriul Basarabiei a fost cel de la Chișinău. Odată cu venirea toamnei anului 1941, toți deținuții lagărelor și ghetourilor din Basarabia au fost deportați peste de Nistru.

- În orașul **Dubăsari**, unde erau adunați evrei atât de pe malul drept, cât și de pe malul stâng al Nistrului, exista inițial un ghetou, dar în septembrie 1941 membrii Einsatzkommando 12 au executat **18000** de evrei. Aceeași soartă au avut-o deținuții lagărului de la **Cosăuți, lângă Soroca** (**6 000**).

- La **30 august 1941**, în guvernământul **Transnistria** – regiune aflată sub administrație comună româno-germană, situată între râurile Nistru și Bugul de Sud – a fost creată o rețea de lagăre de concentrare și ghetouri evreiești, formată din **189** de locații. În lagărele și ghetourile guvernământului Transnistria au fost deportați cel puțin **170 000** de evrei din România, Bucovina de Nord, Basarabia și Ucraina. În 1943, din cauza mortalității masive a deținuților, numărul lagărelor din Transnistria a scăzut la **120**, iar la momentul eliberării **mai puțin de o treime** dintre deportați mai erau în viață.

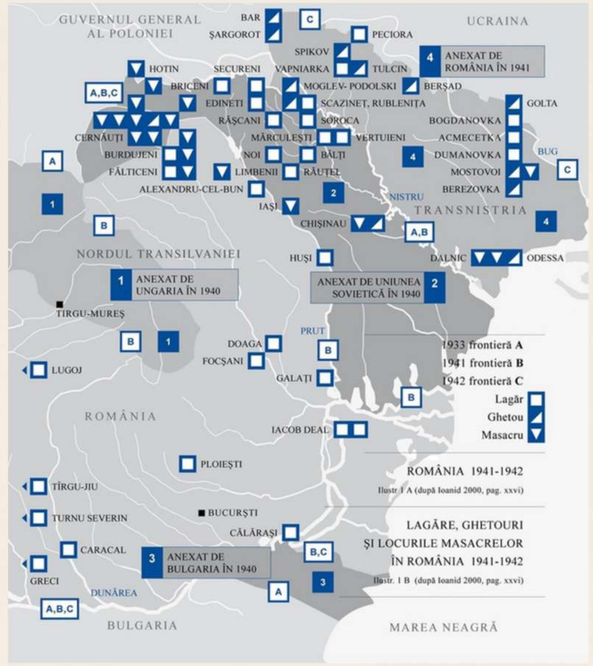

Harta lagărelor și ghetourilor din Basarabia și din guvernământul Transnistria în anii 1941–1942. După: Radu Ioanid, The Holocaust in Romania. The Destruction of Jews and Gypsies under the Antonescu Regime, 1940–1944. Chicago: Ivan R. Dee, 2000, p. XXVI.

Fotografia unei femei evreice bătute, dintr-un sat basarabean. Septembrie 1941. Sursa: Bildarchiv Preussischer Kulturbesitz. Ioanid Radu, The Holocaust in Romania: The Destruction of Jews and Gypsies under the Antonescu Regime, 1940-1944. Chicago: Ivan R. Dee, 2000.

Holocaustul evreilor de pe teritoriul Moldovei

Două trăsături distinctive ale Holocaustului pe teritoriul Moldovei:

1. Aici nu au existat “lagăre ale morții” special create pentru exterminarea în masă a evreilor.

2. Exterminarea evreilor din Basarabia s-a desfășurat mult mai rapid decât în alte regiuni aflate exclusiv sub administrație germană. Până la sfârșitul anului 1941, autoritățile române **„rezolvaseră”** complet **„chestiunea evreiască”** pe teritoriul Basarabiei, fapt raportat oficial, la **18 noiembrie 1941** (demers nr. 733/C), Consiliului de Miniștri al României de către guvernatorul Basarabiei, generalul Voiculescu.

Istoria Holocaustului în Moldova cunoaște numeroși **Drepți între Popoare** (cel puțin 79), care au salvat vieți de evrei riscându-și propria viață. Din păcate, au existat și numeroase cazuri de colaborare cu naziștii implicare a populației locale în jefuirea și uciderea evreilor.

Exhumarea cadavrelor evreilor basarabeni uciși, efectuată de Comisia Sovietică Extraordinară de Stat. Orașul Călărași. Sursa: И. Левит. Шоа –Холокост – Катастрофа: «Еврейский вопрос в политике диктатуры И. Антонеску. Том I, Тирасполь, 2015, с. 340.

Deportarea evreilor din Basarabia sub escorta soldaților români, iulie 1941. Sursa: Bundesarchiv. Paul A. Shapiro, Ghetoul din Chișinău, 1941–1942: o istorie documentară a Holocaustului în interiorul frontierelor contestate ale României, București, 2016, p. 69.

Deportarea evreilor basarabeni peste Nistru, la Iampol. Octombrie–noiembrie 1941. Sursa: Fondazione Centro di Documentazione Ebraica Contemporanea, Milano.

Orașul în flăcări. „Holocaustul prin gloanțe”

- La **22 iunie 1941** au început bombardamentele aeriene asupra Chișinăului. Orașul a fost supus unor bombardamente deosebit de violente la **6 și 7 iulie 1941**. Mii de locuitori ai Chișinăului au fugit spre Nistru, încercând să treacă pe malul stâng.

- În ajunul retragerii din Chișinău, geniștii Armatei Roșii au aruncat în aer aproximativ 30 de obiective considerate „strategice” — administrative, de transport și industriale.

- La **16 iulie 1941**, trupele germane și române au intrat în Chișinău. În oraș a început jaful și uciderea în masă a evreilor. În primele zile au fost uciși aproximativ 10 000 de evrei. Oamenii erau uciși pe străzi, în ogrăzi și chiar în propriile case. Istoricii au numit acest fenomen „Holocaustul prin gloanțe”.

“Copii ascunși de bombardament într-un adăpost de la periferia Chișinăului. 29 iunie 1941". Sursa: Boris Iaroslavțev.

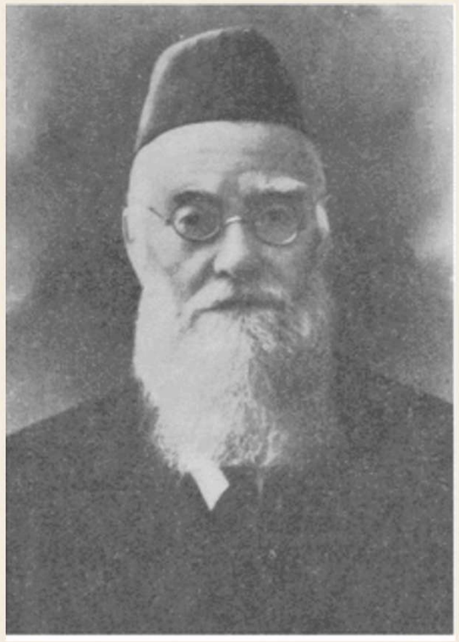

Iehuda-Leib Țirelson, cel mai cunoscut rabin din întreaga istorie evreiască a Moldovei. Personalitate publică și politică a României și una dintre cele mai importante autorități halahice ale secolului al XX-lea. Între anii 1908 și 1941 a fost rabin-șef al Basarabiei.
A murit la Chișinău, în timpul bombardamentului din 6 iulie 1941.

Orașul în flăcări. „Holocaustul prin gloanțe”

Din istoria familiei Rebelski

„...Familia Rebelski Israel, soția Ides, fiul Șmuel și fiica Rahel — locuiau împreună și se ocupau cu croitoria. Împreună cu ei locuia și sora lui Israel, care, la fel ca fiica, se numea tot Rahel. Și ea știa să coasă minunat... Exista un atelier în care lucrau Israel și membrii familiei lui. Produsele lor erau foarte căutate. Părea că totul este bine și că așa va rămâne mereu... La 16 iulie 1941, primele unități române și germane au intrat în Chișinău. Din prima zi au început uciderile evreilor. Pe strada Sinadinovskaia, inclusiv în curtea în care locuia familia Rebelski, s-a decis amenajarea unui grajd pentru armata română. Încercarea de a apăra femeile de soldații care le atacau s-a încheiat cu o tragedie cumplită. Familia Rebelski a fost legată de un vagon de tramvai și, bătută, a fost obligată să-l tragă până când au murit cu toții”.

Memoria familiei Rebelski este păstrată în Muzeul Memorial Yad Vashem, în Sala Numelor.

Sursă: Холокост. Личные истории. Кишинэу, 2022, с. 60-61.

- Execuții în masă au avut loc în numeroase locuri din oraș — pe strada Sadovaia, la Cimitirul Evreiesc din sectorul Sculeni, lângă vechiul aerodrom, la Poșta Veche. Numai pe strada Sadovaia nr. 119, în grădină, Comisia Sovietică Extraordinară de Stat a exhumat în **1944** aproximativ **400** de cadavre. Mulți dintre cei uciși nu au fost înmormântați. O parte dintre victime au fost înhumate de rude în Grădina Publică, acoperite doar cu pământ. La ucideri și jafuri au participat atât militari germani și români, cât și civili.

Centrul Chișinăului în anul 1941. Narodowe Archiwum Cyfrowe. Sursa: Oldchisinau.com

Clădirea Băncii Centrale, rămasă intactă după minarea. Sursa: Oldchisinau.com

Paradă a trupelor române la Chișinău. 1941. Sursa: Oldchisinau.com

Orașul în flăcări. „Holocaustul prin gloanțe”

Moara lui Kogan după bombardament. Sursa: Oldchisinau.com

Chișinăul după bombardamentele din 1941. Sursa: Oldchisinau.com

Clădirea fostului Liceu „Regele Ferdinand”, aruncată în aer la 15 iulie 1941. Sursa: Oldchisinau.com

- La **18 iulie 1941**, colonelul D. Tudose a fost numit comandant militar al „Chișinăului și împrejurimilor sale”. Printre atribuțiile lui se număra și rezolvarea „chestiunii evreiești” în oraș, „în strânsă legătură cu comandamentul german local”.

Din raportul comandantului militar al Chișinăului, D. Tudose:

„În primele 8 zile nu a existat în oraș nicio unitate de poliție germană. Din această cauză, unitățile militare germane, folosind forța, în calitate de cuceritori, au comis acte de violență, luând și transportând tot ce era mai bun și mai valoros din depozite, din case părăsite sau nepărăsite... Căutarea și însușirea bunurilor de valoare a devenit o preocupare generală, la aceste acțiuni alăturându-se, prin imitație, și militarii români... În timpul haosului inițial și al lipsei de securitate, sărăcimea de la periferii, vagabonzii și, în mare măsură, locuitorii suburbiilor și ai satelor apropiate colindau străzile, năvăleau în case și, folosind forța atunci când era nevoie, luau tot ce le ieșea în cale”.

Sursă: И. Левит, Шоа –Холокост – Катастрофа: «Еврейский вопрос в политике диктатуры И. Антонеску». Том I, Тирасполь, 2015, с.413

- Amploarea jafurilor din acele zile a fost atât de mare, încât a stârnit îngrijorarea lui I. Antonescu. Bunurile evreilor basarabeni uciși și jefuiți urmau să intre în tezaurul statului.
- Scopul principal al uciderii în masă a evreilor din primele zile a fost acela de a înspăimânta de moarte populația evreiască a Chișinăului și de a o face mai supusă pentru acțiunile ulterioare. Iar acțiunea următoare a fost crearea **Ghetoului din Chișinău.**

Cum a fost creat Ghetoul din Chișinău

- **17 iulie 1941** – Mareșalul I. Antonescu a ordonat crearea în Basarabia a unei rețele de lagăre și ghetouri.
- **22 iulie 1941** – La întâlnirea dintre guvernatorul Basarabiei C. Voiculescu și comandantul militar al Chișinăului D. Tudose s-a decis crearea ghetoului în „partea de jos a orașului, adiacentă cartierului Vistiernicenii”.
- **24 iulie 1941** – Ordinul nr. 61 al lui C. Voiculescu: „La Chișinău trebuie grăbită crearea ghetoului”; „Toți evreii orașului să fie înregistrați în termen de trei zile la primărie, cu indicarea profesiei, nu doar a bărbaților, ci și a femeilor și adolescenților”.

Inființarea ghetto-ului pentru jidanii din Chișinău

Basarabia noastră românească, păstrând încă urmele cumplite ale războiului de desrobire națională, a reintrat viforoasă în făgașul vieții ordonate, așa cum am cunoscut-o înainte de 28 Iunie 1940.

Jidanii, după ce și-au făcut mendrele, distrugând totul în calea lor, dând foc la biserici și la instituții, au fugit împreună cu armatele roșii, — o fugă nebună spre Moscova, spre Urali, spre Siberia și mai departe... Porniți împotriva civilizației și cerului, împotriva religiei creștine, — dar alimentându-și bestialitatea caracteristică rassei lor din preceptele talmudice, — profanatorii de icoane, în cele din urmă, și-au dat jos masca, arătându-și adevăratele sentimente, „dragostea“ față de pașnicul popor român, a toate răbdător.

Vrolau să ne îngenunchieze, să ne facă slugile lor. Ce-i interesau pe ei sudoarea vărsată pe ogoarele străbune de către țărănimea muncitoare ?

Acum le-a sunat cel de al doisprezecilea ceas. Vorba ceia: după faptă și răsplată!

D. general Voiculescu, guvernatorul Basarabiei, veghează zi și noapte la bunul mers al nouei vieți care începe. In Chișinău, autoritățile militare și civile au fixat pentru jidanii rămași, un cartier special, în partea de jos a orașului. Nimeni dintre ei nu are voe să părăsească acest ghettou, decât cu aprobarea comandantului respectiv și numai pentru procurarea de alimente.

Până la soluționarea definitivă a problemei jidovești în Basarabia desrobită, această măsură este cât se poate de binevenită și se cere extinsă peste întregul cuprins al plaiurilor românești, care au avut de suferit de pe urma perciunaților fără țară. Deoarece jidanii din Chișinău au rămas aici cu scopuri criminale, de a săpa ca și altădată la temelia autorității statului nostru național.

Ziarul „Basarabia” din 6 august 1941 a publicat articolul „Organizarea ghetoului pentru jidanii chișinăuieni”

- Pentru ghetou a fost rezervat un teritoriu delimitat de următoarele străzi: **Harlampievskaia (astăzi str. Alexandru cel Bun), Cojocarilor, Sf. Gheorghe, Asiatică (Română) și Pavlovskaia (Petru Rareș)**.
- De-a lungul perimetrului ghetoului, la intersecțiile străzilor, a fost ridicat un gard de lemn. Suprafața inițială a ghetoului era de circa **4 km²**, iar în lunile următoare a fost redusă de mai multe ori. Au fost stabilite două intrări – porțile dinspre străzile Cojocarilor și Pavlovskaia.
- Ghetoul a fost amplasat în cea mai veche și mai săracă parte a orașului, lipsită de canalizare, iar în urma acțiunilor militare – și de rețea apeduct.
- **26 iulie 1941** – A fost anunțat că oamenii sunt obligați să se prezinte la punctele de adunare, de unde, sub escorta jandarmilor și a soldaților, erau duși în partea de jos a orașului. În decurs de două zile, întreaga populație evreiască a Chișinăului a fost forțată să intre în ghetou.

Cum a fost creat Ghetoul din Chișinău

Din raportul colonelului D. Tudose către generalul C. Voiculescu

Soldați români conduc evreii spre locul de adunare la Chișinău. Iulie 1941. Sursa: Bundesarchiv., Paul Shapiro, Ghetoul din Chisinau, 2016, p.71.

„...Evacuarea s-a făcut fără preaviz, în maximum 10 minute, ceea ce nu le-a permis evreilor să ia cu ei cele necesare pentru satisfacerea nevoilor elementare de viață...”.

Sursa: И. Левит, Шоа – Холокост – Катастрофа: «Еврейский вопрос в политике диктатуры И. Антонеску». Том I, Тирасполь, 2015, с.414.

Din amintirile avocatului Ezra Dubinski

„Strămutarea» a durat două zile. Este imposibil de uitat acest lucru. Mii de oameni, nenorociți, copleșiți de durere, mărșăluiesc pe mijlocul străzii sub escorta SS-iștilor. Soldații îi bat cu cruzime pe cei care rămân în urmă. Mulți își scapă boccelele luate cu ei, cad, se ridică și merg mai departe... spre partea de jos a orașului, destinată ghetoului evreiesc... În prima zi, toți au fost adunați în piață și ținuți ore în șir fără hrană și apă, sub țeava mitralierelor. O astfel de «primire» le-a fost pregătită locuitorilor ghetoului. Călăii fasciști, în timp ce oamenii stăteau sub soarele arzător în piața veche a Chișinăului (bazarul Ilinski), s-au purtat cu ei cu un sadism fără precedent. Prizonierilor nu li s-a permis nici măcar să-și facă nevoile. Unei femei i-au început durerile nașterii, dar i s-a interzis să părăsească piața, iar ea se zvârcolea în chinurile facerii lângă un copac de la marginea pieței. Către sfârșitul zilei, din batjocură și pentru amuzament, au început să creeze aparența pregătirii evreilor pentru execuție. A izbucnit o panică de nedescris. În hohotele de râs ale călăilor, camere de filmat instalate din timp înregistrau mulțimea îngrozită care se agita în toate părțile”.

Sursă: И. Левит, Шоа – Холокост – Катастрофа: «Еврейский вопрос в политике диктатуры И. Антонеску». Том I, Тирасполь, 2015, с.414-415.

Amplasarea ghetoului pe harta Chișinăului contemporan
Sursa: Paul Shapiro, Ghetoul din Chisinau, 2016 p.39

Cum a fost creat Ghetoul din Chișinău

Ieșirea de pe teritoriul ghetoului era posibilă doar cu permise speciale. Sursa: Bundesarchiv

Gard din scânduri – granița ghetoului din Chișinău. Sursa: Bundesarchiv

עדשטע נעטא פאר אידן נעגרינדעט אין דר׳ מעניע אין קישענעוו, בעסעראביע

— די עדשטע נעטא פאר אידן אין רוסלאנד איז נעגרינדעט געוואָרן אין קישינעוו נאך דעם צוריקטריט פון דער רומער ארמיי, זיינען איצט נעצוואונגען צו לעבען אין א נעטא, וואס איז נעגרינדעט געוואָרן אין תער שטאדט.

סטאטיסטישע ציפערן, וואס זיינען נעזאמלט געוואָרן דורך אידישע אָרגאניזאציעס אין בוקארעסט, זייזען אז 1,500 אידישע פאמיליעס אין רומעניע, וואס זיינען נעווען קרבנות פון דעם פאגראם אין יאנואר 1941, האבען נעלעבט שוין אין באסרעף פון 366 טויזענט לעי, ארום 1,788,000 דאלאר.

די ציפערן וויזען, אז 90 פראצענט פון די פאגראם קרבנות זיינען רומעניש נעבוירענע אידען. איבער צוויי דריטעל פון די שאדענס איז נעליטען נעוואָרען אין קראמען און אנדערע אונטערנעמונגען. אידישע היימען האבען נעליטען שאדענס אין ווערט פון 100 מיליאן לעי. שאדענס פון שוהלען און אנדערע קהלה נעבויידעם באסרעפען 22 מיליאן לעי. די 1,500 נעליטענע פאמיליעס באשטעהען פון 4,600 נפשות. מעהר ווי א פערטעל פון זיי זיינען פאמיליעס פון אידישע כריגסוועטעראנען, וועלכע האבען נעדינט אין רומענישע מלחמות.

איידישער רעקארד - סט-לואיס

9/8/1941

"Первое еврейское гетто в Румынии создано в Кишиневе". Из газеты "Идишер рекордер", Сент-Луис, от 29.8.1941.

Articol despre primul ghetou evreiesc din România – la Chișinău. Sursa: Д. Дорон “Кишиневское гетто – последний погром”. Кишинев, 1993.

- În ghetou au fost strămutați oameni care aveau chiar și o mică parte de sânge evreiesc, evrei care trecuseră la creștinism, copii, nepoți ai convertiților etc. Autoritățile au declarat că nimeni cu origine evreiască nu poate evita internarea în ghetou, nici medicul, nici industriașul bogat, nici veteranul Primului Război Mondial, decorat cu ordine ale Statului Român, nici măcar foștii deputați ai Sfatului Țării sau ai Parlamentului român.

- Numărul deținuților ghetoului nu a rămas constant. Potrivit datelor administrației române, în **august 1941** în ghetou se aflau **11525 de evrei**. Majoritatea deținuților erau femei, bătrâni și copii, bărbații sub 50 de ani fiind doar **2646** de persoane.

- Pe teritoriul ghetoului din Chișinău a continuat să locuiască în casele proprii un număr mic de locuitori creștini – circa **100** de familii. Acestora li se permitea să părăsească ghetoul pe baza unor permise speciale. Ei constituiau principala sursă de legătură a deținuților cu lumea exterioară, aducând pe teritoriul ghetoului alimente și medicamente.

Cum trăiau oamenii în ghetou

- **5 august 1941** – În ghetoul din Chișinău, la inițiativa conducerii Einsatzkommando-ului „11 A”, au fost introduse „semne distinctive pentru evrei” – „stelele lui David” cusute pe haine.

- Deținuții ghetoului puteau părăsi teritoriul acestuia doar cu permise speciale. Ghetoul era păzit cu strictețe de unități militare și de poliție de-a lungul perimetrului, precum și de patrule în interior. Un evreu prins fără permis în afara ghetoului putea fi împușcat pe loc. La începutul lunii august, paza permanentă a ghetoului era formată din **80** de soldați, iar în octombrie 1941 – deja din **250** de persoane. S-au stabilit „tarife fixe” de mită pentru gardienii de rând și pentru superiori, pentru diverse tipuri de „servicii”. Uneori, unor evrei înstăriți le reușea să părăsească ghetoul, mituind paza sau chiar comandantul militar, dar mulți dintre ei erau totuși prinși mai târziu, iar soarta le era tragică. La Chișinău, în decurs de câteva luni, s-au succedat trei comandanți militari din cauza abuzurilor și corupției monstruoase depistate.

Deținuți ai ghetoului din Chișinău cu stele galbene cusute pe haine. Sursa: Bundesarchiv

Ieșirea din ghetou doar cu permise speciale. Sursa: Yad Vashem

Cum trăiau oamenii în ghetou

- Locuitorii ghetoului trăiau în condiții de aglomerație de necrezut. În „Memorandumul” guvernatorului C. Voiculescu se menționează că în fiecare casă „locuiesc până la 3-5 familii”. În același document se spune că, din cauza înghesuielii mari, a lipsei de îmbrăcăminte, lenjerie, medicamente și a condițiilor insalubre, s-au răspândit tifosul exantematic și tifosul abdominal, „mor zilnic **10-15 persoane**”. Într-un raport al poliției din Chișinău din **29 septembrie 1941**: „Mortalitatea în rândul evreilor a atins în medie circa **14** persoane zilnic”. Potrivit altor date, mai puțin oficiale, numărul deceselor era de **20-25** de persoane pe zi.

  Sursa: И. Левит, Шоа –Холокост – Катастрофа: «Еврейский вопрос в политике диктатуры И. Антонеску». Том I, Тирасполь, 2015, с.420.

Până la 22 septembrie 1941, țăranii din satele învecinate puteau intra pe teritoriul ghetoului și vinde produse. Sursa: Yad Vashem

- Marea majoritate a deținuților ghetoului era condamnată la moarte prin înfometare. La început, în anumite zile și ore, era permisă intrarea pe teritoriul ghetoului a căruțelor țărănești cu produse agricole, dar prețurile, desigur, erau inaccesibile pentru majoritatea deținuților. O martoră creștină și-a amintit mai târziu: „Evreii se hrăneau doar din vânzarea obiectelor de uz casnic și a hainelor”.

NZAȚIONALA EVADARE A MAI MULTOR EVREI
DIN LAGĂRELE DIN CHIȘINĂU

Parchetul din București urmează să fie rezolvată o afacere importantă, din cauza consecințelor ce se pot trage pe margine.

Lagărele dela Chișinău au fost multi evrei în condițiuni explicat.

din evadați, Simsa Polly e în Capitală cu acte false. Ia fugită și ea.

ața afacere a fost descoperită unei încercări de sărăștă de dr. Biterfeld Al Al. Clorcu 21 bis si trații și Alexandra Schwartz din podarul Tănt 24 cari au ce- și Simsa Polly suma de 200 pentru ca să nu denunțe a din lagăr.

De îndată urmăritori, evreica a numărat banii pe loc, însă s'a plâns la niște rude, dornice și ele de câștigurî mari.

Din cercetările întreprinse la parchet, s'a stabilit că din ghetourile dela Cernăuți și Chișinău au fugit, datorită intervențiilor și tal. surilor săvârșite de fostul agent de poliție Ștefan Dumitrescu și a asmarilor Tenter Teibisch zis Astor Filip din str. Bradului 8, Simon A. ronovici ceasornicar din str. Mămularî 15 și Lupu Marcovici, cari falsificând ordine ca fiind date de siguranța generală au înlesnit evadarea.

Au fugit și au fost găsiți până acem urmăritorii:

1. Cunoscutele surori

Voni Silvia și Masia Ataș-chi din str. Colței 46;
2. Clara și Moise Dunet;
3. Leia și Soșa Polinowschi;
4. Moise Buharevici;
5. Fani și Izi Lewensohn;
6. Roza Feider;
7. Avram Simon Marcovici și,
8. Zisla Marcovici.

Toți au fost arestați de poliție și urmează ca mâine să se pună concluziuni și în privința vinovăției lor.

Prinderea evreilor fugiți din ghetoul de la Chișinău și ascunși la București. Ziarul «Basarabia» din 24 aprilie 1942. Sursa: Oldchisinau.com

*„Fiecare, bogat sau sărac, trăia pe cheltuiala proprie...Din punct de vedere material, majoritatea erau săraci, dintre care **3000** erau complet lipsiți de mijloace și primeau ajutor de la comunitatea evreiască încă înainte de a fi internați în ghetou. Din mijloace proprii, fiind mai înstăriți, trăiau circa **2000** de evrei, iar doar **200** dintre ei puteau fi considerați bogați».*

Raportul comisiei române, secțiunea «Condițiile de viață în ghetou».
Sursa: Arhiva Națională a Republicii Moldova, Fondul 706, Inventarul 1, Dosarul 69, fila 16.

Cum trăiau oamenii în ghetou

- **22 septembrie 1941** – Guvernatorul C. Voiculescu a emis un ordin ca în ghetou „nimic să nu fie scos sau adus pentru evrei”.

- În ghetou a fost instituit un **Judenrat** – un comitet evreiesc responsabil de punerea în aplicare a ordinelor autorităților. Dintr-un raport al poliției: „Ghetoul este administrat de un comitet evreiesc format din **22 de membri**, în frunte cu un președinte, toți selectați dintre intelectualii evrei, sub supravegherea directă a comandantului militar”. Comitetul a fost condus de avocatul **Șmuel Gutman-Landau**, fost deputat al Sfatului Țării.

- Comitetul a înființat o brutărie în care se cocea pâine, dar din făină alterată, aruncată la gunoi încă de trupele sovietice în timpul retragerii. A fost organizat un spital „de campanie”. Deși în acest spital lipseau acut medicamentele și echipamentul medical, el a oferit totuși un sprijin important. A fost deschisă și o farmacie, care resimțea permanent lipsa medicamentelor.

Distribuirea de pâine, organizată de Judenrat, către cei mai nevoiași. Sursa: Bundesarchiv

Locuitorii ghetoului trăiau în condiții de aglomerație de necrezut. August 1941. Sursa: Bundesarchiv

Piața veche de pe teritoriul ghetoului. Vânzarea sau schimbul unui lucru era singura posibilitate de a procura hrană. Sursa: Oldchisinau

Femeile în ghetoul din Chișinău

- Femeile reprezentau categoria numeric predominantă în raport cu bărbații și copiii dintre deținuții ghetoului — aproximativ **40%**. Din acest motiv, ele erau obligate, alături de bărbați, să efectueze munci fizice grele atât în interiorul ghetoului, cât și în afara acestuia.

- Femeile tinere și fetele care locuiau în ghetou erau adesea supuse violenței sexuale din partea militarilori, care acționau cu impunitate. Pe lângă violurile comise chiar în oraș, tinerele femei și fete evreice, potrivit mărturiei M. E. Vasiliu, a cărei casă se afla pe teritoriul ghetoului, „erau trimise în bordeluri”.

19 septembrie 1941 — Raport secret al Serviciului Special de Informații al României:

„O serie de persoane din cadrul administrației poliției se deplasează seara în ghetou și, sub pretextul chemării la interogatoriu, iau fete tinere, le duc la domiciliile lor, iar după petrecerea de peste noapte le trimit înapoi în ghetou.”

Sursa: Arhiva Națională a Republicii Moldova, Fondul 706, Inventarul 11, Dosarul 22, fila 26).

Femei evreice, păzite de militari români, sunt conduse la muncă forțată.
Sursa: Diana Dumitru și Ovidiu Creangă, „Chișinău”, în Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933–1945, vol. III: Camps and Ghettos under European Regimes Aligned with Nazi Germany, United States Holocaust Memorial Museum, 2018, p. 638.

Femei evreice adunate sub paza soldaților români.
Sursa: Radu Ioanid, The Holocaust in Romania: The Destruction of Jews and Gypsies under the Antonescu Regime, 1940–1944. Chicago: Ivan R. Dee, 2000.

Femeile în ghetoul din Chișinău

Din mărturia lui Berman Etti

„Din cauza celei mai grave epidemii de febră tifoidă în rândul evreilor, administrația sanitară a permis deschiderea unui spital... Lucrând în spitalul menționat, am văzut sute de femei și fete violate și îmbolnăvite.”

Proces-verbal de interogatoriu, 28 noiembrie 1944.
Sursa: Беккер Михаил «Зажги свечу в день победы...». Кишинев, 2002, с. 170-171

.

- Femeile evreice din ghetou, în special cele tinere și frumoase, deveneau adesea victime ale unei cruzimi complet nemotivate și ale dorinței sadice de a ucide manifestate de militarii germani și români. Ele erau ucise în masă împreună cu bărbații, iar uneori erau executate în grupuri alcătuite exclusiv din femei.

Femeile evreice sunt înregistrate pentru muncă în ghetoul din Chișinău, 1 august 1941.
Sursa: Paul A. Shapiro, Ghetoul din Chișinău, 1941–1942, București, 2016, p. 74.

Din amintirile Tanei Peres

*„...Deodată, unchiul Pavel intră în fugă și strigă: “Nu ați văzut-o pe Rulia?!” Nu înțelegeam despre ce vorbea. După câteva zile am aflat că soldații români adunaseră peste **300 de femei**. Le-au ales pe cele mai frumoase și le-au dus pe un deal de lângă râu. Au luat evrei sănătoși și puternici și le-au cerut să sape un șanț adânc. Le-au așezat pe femei într-un rând drept și... le-au împușcat. Una dintre aceste femei era frumoasa mea mătușă Rulia.”*

Sursa: Холокост. Личные истории. Кишинэу, 2022, с. 34-35.

Munca forțată și execuțiile în masă

- La cererea autorităților, Judenratul desemna zilnic numărul solicitat de persoane pentru efectuarea diferitor munci, de regulă foarte grele: repararea drumurilor, încărcarea și descărcarea vagoanelor la gara feroviară, curățarea străzilor, înlăturarea ruinelor etc.

- Înspăimântătoare nu era doar greutatea muncii pentru oamenii înfometați și slăbiți, ci și faptul că cei trimiși dimineața la muncă nu știau niciodată dacă se vor întoarce vii acasă.

- În „Raportul Comisiei instituite în conformitate cu ordinul mareșalului Ion Antonescu, Conducătorul Statului, pentru investigarea neregulilor din ghetoul din Chișinău” — denumit în continuare „Raportul” — sunt descrise mai multe cazuri în care grupurile trimise să efectueze anumite lucrări au fost executate.

*„La **1 august 1941**, la președintele Judenratului ghetoului din Chișinău s-a prezentat un locotenent german, care a cerut să-i fie puși la dispoziție, pentru câteva ore de muncă, **250 de bărbați și 200 de femei**. Evreii au fost adunați în piață, iar la ora stabilită a venit un ofițer german, însoțit de trei soldați. Aceștia au selectat în special intelectuali și femei frumoase, pentru identificarea cărora au folosit chiar și un binoclu, după care au plecat împreună cu grupul de **450 de evrei**. În aceeași seară, dintre cei plecați s-au întors doar **39 de bătrâni**, care au declarat că ceilalți **411 evrei** fuseseră împușcați la **Visterniceni**, iar ei fuseseră trimiși în mod special pentru a comunica acest lucru. A doua zi, în ghetou a venit același locotenent german, care a confirmat fapta. Președintele comunității a efectuat el însuși o verificare, fiind însoțit de **20 de evrei**. Aceștia au ajuns la groapa comună în care fuseseră îngropate trupurile celor executați, pentru a o acoperi cu pământ, întrucât înhumarea fusese făcută foarte superficial.”*

Sursa: Paul A. Shapiro, Ghetoul din Chișinău, 1941–1942, București, 2016, pp. 63–66.

Munca forțată și execuțiile în masă

*La **7 august 1941** a avut loc un alt caz, menționat în același „Raport”. În ghetou s-a prezentat un inspector rutier român, care a cerut să-i fie puși la dispoziție, pentru lucrări de construcție la Ghidighici, **500 de bărbați și 25 de femei** pentru pregătirea hranei. După o săptămână, în ghetou s-au întors doar **200 de evrei**, care își pierduseră complet capacitatea de muncă. Celelalte **325 de persoane** nu s-au mai întors.*

Sursa: Paul A. Shapiro, Ghetoul din Chișinău, 1941–1942, București, 2016, pp. 63–66.

- Există numeroase alte surse care confirmă faptul că persoanele trimise la muncă erau executate de militari germani sau români. În timpul audierii sale de către Comisia Extraordinară de Stat, la **14 octombrie 1944**, martora A. I. Postoronca, o femeie creștină care locuia în Chișinău, pe teritoriul fostului ghetou, pe strada Cahul nr. 31, a declarat următoarele:

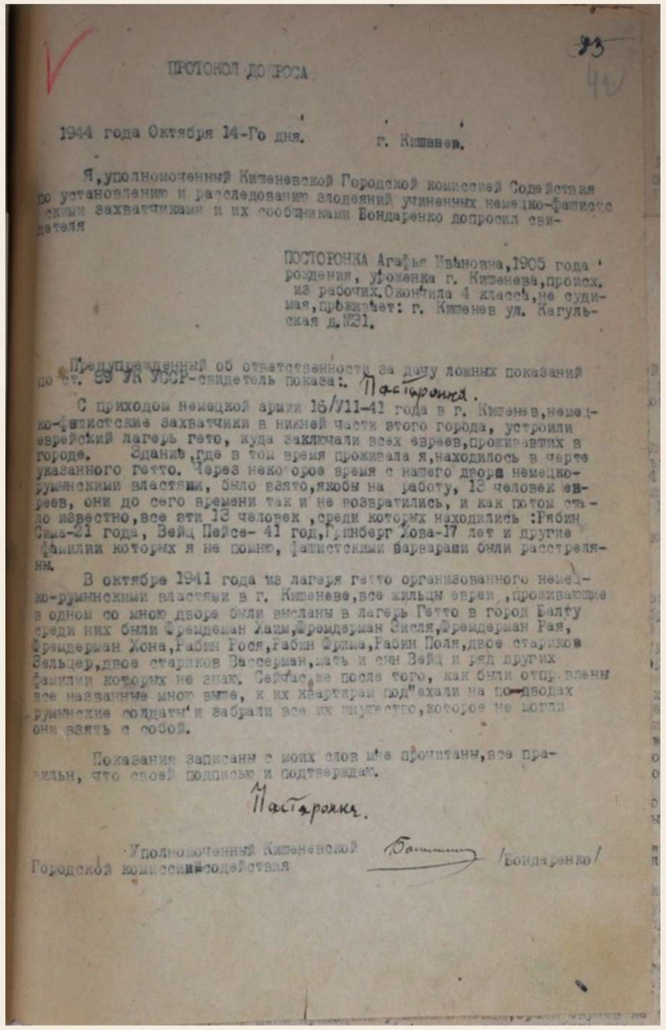

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

1944 года Октября 14-го дня. г. Кишинев.

Я, уполномоченный Кишиневской Городской комиссией Содействия по установлению и расследованию злодеяний учиненных немецко-фашистскими захватчиками и их сообщниками Бондаренко допросил свидетеля

ПОСТОРОНКА Агафья Ивановна, 1905 года рождения, уроженка г. Кишинева, происх. из рабочих. Окончила 4 класса, не судима, проживает: г. Кишинев ул. Кагульская д. №31.

Предупрежденный об ответственности за дачу ложных показаний по ст. 89 УК УССР-свидетель показал: Посторонка.

С приходом немецкой армии 16/VII-41 года в г. Кишинев, немецко-фашистские захватчики в нижней части этого города, устроили еврейский лагерь гетто, куда заключали всех евреев, проживавших в городе. Здание, где в то время проживала я, находилось в черте указанного гетто. Через некоторое время с нашего двора немецко-румынскими властями, было взято, якобы на работу, 13 человек евреев, они до сего времени так и не возвратились, и как потом стало известно, все эти 13 человек, среди которых находились: Рябин Сима-21 года, Вейц Пейсе- 41 год, Гринберг Хова-17 лет и другие фамилии которых я не помню, фашистскими варварами были расстреляны.

В октябре 1941 года из лагеря гетто организованного немецко-румынскими властями в г. Кишиневе, все жильцы евреи, проживающие в одном со мною дворе были высланы в лагерь Гетто в город Балту среди них были Фрейдман Хана, Фрейдерман Эмиля, Фрейдерман Рая, Фрейдерман Хона, Рабин Рося, Рабин Фрима, Рабин Поля, двое стариков Зельцер, двое стариков Вассерман, мать и сын Вейц и ряд других фамилии которых не знаю. Сейчас, после того, как были отправлены все названные мною выше, к их квартирам подъехали на подводах румынские солдаты и забрали все их имущество, которое не могли они взять с собой.

Показания записаны с моих слов мне прочитаны, все правильно, что своей подписью и подтверждаю.

Посторонка.

Уполномоченный Кишиневской Городской комиссии содействия /Бондаренко/

Procesul-verbal al interogatoriului A. I. Postoronca. Sursa: publicat în revista „Наш Голос”, nr. 2 (86), septembrie 2024, pp. 24–25.

*„...Din curtea noastră, autoritățile germano-române au luat, chipurile pentru muncă, **13 evrei**. Aceștia nu s-au mai întors până în prezent, iar ulterior s-a aflat că toți cei 13 oameni, printre care se aflau **Riabin Sima, în vârstă de 21 de ani, Veiț Peise, în vârstă de 41 de ani, Grinberg Hova, în vârstă de 17 ani**, precum și alții ale căror nume nu mi le amintesc, au fost **împușcați** de barbarii fasciști.”*

Munca forțată și execuțiile în masă

- Autoritățile inventau diferite pretexte pentru exterminarea și intimidarea deținuților ghetoului. Cel mai frecvent motiv invocat pentru acuzații și execuții era presupusa legătură a unui deținut cu NKVD-ul. Nu erau căutate dovezi, iar vina era întotdeauna considerată colectivă. Pentru acuzatori, numărul persoanelor executate sub un pretext sau altul nu avea nicio importanță.

Einsatzkommando „11A” a **executat 68 de evrei** care ar fi fost implicați în „activități comuniste” și încă șase evrei acuzați de „incendieri”.

La **27 iulie 1941**, sub pretextul că „din rândurile lor s-ar fi tras asupra soldaților germani”, poliția din Chișinău a arestat **16 evrei**, dintre care **10 femei**, și i-a predat unui tribunal militar. Toți au fost executați.

La **1 august 1941**, comandantul Chișinăului a ordonat **executarea** ostaticilor evrei în legătură cu incendiul izbucnit la depozitul de cărbune în noaptea de **30 spre 31 iulie 1941.**

- În **august 1941** au fost **executați** aproximativ **2000 de deținuți ai ghetoului**.

Bărbați evrei adunați pentru muncă silnică la Chișinău, 1941. Sursa: Paul A. Shapiro, Ghetoul din Chișinău 1941-1942, București 2016, pag. 73.

Prânzul în ghetoul din Chișinău. Sursa: Bundesarchiv,

Trimiterea deținuților ghetoului la muncă forțată. Sursa: Oldchisinau

Munca forțată și execuțiile în masă

- În Chișinău au existat numeroase locuri de execuție a deținuților ghetoului. Unul dintre locurile folosite cel mai des a fost suburbia **Visterniceni**, în zona kilometrului 5 al **șoselei Orhei**, într-o râpă situată în apropierea actualei străzi Calea Orheiului. Din anul 1982, în acel loc se află **Memorialul Victimelor Fascismului**, realizat de sculptorul **Aurel David** și restaurat în anul 2015, după o degradare severă, prin eforturile **Comunității Evreiești din Republica Moldova**.
- Execuțiile de pe șoseaua Orhei au avut loc cu cea mai mare intensitate în **vara și toamna anului 1941**. Aici erau aduse grupuri de câte **300–500 de persoane**, atât din ghetoul din Chișinău, cât și din alte localități, și erau împușcate cu mitralierele în grupuri de câte **30–40** de oameni. Martori ai acestor crime au fost țăranii din zonă care lucrau pe câmpuri.
- Comisia Extraordinară de Stat a stabilit, în urma cercetării unuia dintre locurile de înhumare, că: „Trupurile cetățenilor sovietici executați aici erau aruncate în **două gropi mari**, de formă cilindrică, fiecare având un diametru de 7–9 metri și o adâncime de până la 16 metri. Printre cei executați se aflau copii, femei și bărbați de diferite vârste. **Numărul total al persoanelor împușcate și îngropate în aceste două gropi a fost de 1500.**”

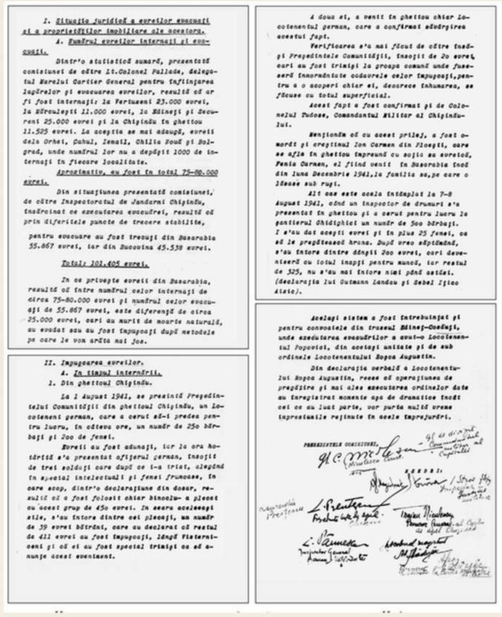

Fragmente din „Raportul Comisiei instituite în conformitate cu ordinul mareșalului Ion Antonescu, Conducătorul Statului, pentru investigarea neregulilor din ghetoul din Chișinău”. Sursa: Arhiva Națională a Republicii Moldova, Fondul 706, Inventarul 1, Dosarul 69.

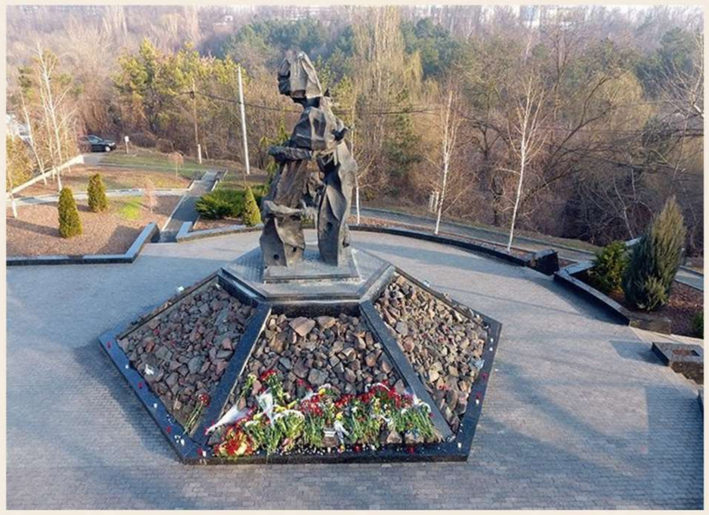

Memorialul de pe Calea Orheiului, edificat pe locul execuțiilor în masă din anii 1941–1944. Potrivit unor estimări, aici au fost ucise până la 8.000 de persoane, aduse din ghetoul Chișinău și din alte localități.

Rezistență în ghetou

- **Ghetoul din Chișinău** a existat o scurtă durată – mai puțin de trei luni – iar istoricii nu cunosc nici o rezistență semnificativă pe perioada funcționării acestuia.
- Au predominat formele pasive de rezistență, cea mai importantă fiind fuga. Au existat, de asemenea, acte de sabotaj și cazuri de rezistență, inclusiv organizate, din partea evreilor.
- Cine au fost evreii care au rezistat? Aceștia au fost în primul rând comuniști evrei care au rămas voluntar în ghetou sau în oraș sau au fost abandonați de autoritățile sovietice după plecarea Armatei Roșii. Aceștia au recrutat tineri evrei în rezistență.
- Există informații considerabile despre clandestinitate și activitățile sale din Chișinău în general, precum și despre legăturile dintre clandestinitate și prizonierii din ghetou.

Membrii arestați ai organizației clandestine conduse de Boruh Doici. Fotografie din dosarul penal.
Sursa: Сергей Будич, Эвальд Штерн, Приговоренные к бессмертию: История Боруха Дойча. «Наш голос», №3(90),2025, с.28-29.

Razie pentru depistarea persoanelor ascunse printre ruine. Iulie 1941. Imaginea face parte din cunoscuta serie de fotografii istorice intitulată „Chișinăul prin ochii soldaților germani”.
Sursa: Muzeul de Istorie a Orașului Chișinău.

Rezistență în ghetou

- Liderul uneia dintre cele două organizații clandestine din Chișinău în perioada ghetoului a fost Boruh Doici. Detașamentul său, **„Grupul celor Zece”**, care includea evrei, moldoveni și reprezentanți ai altor naționalități – un total de aproximativ 15 persoane – a distrus fabrici, a aruncat în aer un tren care transporta soldați, a întrerupt comunicațiile telefonice între sediile românești, a organizat sabotaj asupra transporturilor și multe altele. Conform amintirilor unuia dintre prizonierii ghetoului, Doici, îmbrăcat în uniforma unui jandarm român, a intrat în ghetou și s-a întâlnit cu președintele Comitetului, Gutman-Landau. „Mai devreme sau mai târziu, naziștii vor distruge ghetoul”, a spus Doici, propunând crearea de celule subterane în ghetou și promițând să ajute tinerii să părăsească ghetoul ilegal pentru a se alătura unităților partizane. Gutman-Landau a refuzat să participe personal la astfel de planuri, dar a promis că nu va interveni dacă Doici ar începe să opereze în ghetou. Însă, în curând, au început arestările membrilor „Grupului celor Zece”, iar pe **24 august 1941, Boruh Doici a fost și el arestat**. Pe 14 octombrie 1941, arestații au fost **executați la Sculeni.** În timp ce Doici era condus la execuție, a cântat cu voce tare în idiș un cântec revoluționar de David Edelstadt: „Iubitul meu prieten, voi muri, dar să fluture steagul roșu”.

Boruh Doici.
Sursa: Сергей Будич, Эвальд Штерн, Приговоренные к бессмертию: История Боруха Дойча. «Наш голос» nr. 3 (90), 2025, pp. 28–29.

Un evreu capul bande

Condamnări la moarte în Chisinău

CHIŞINAU. — Pentru faptele de a se constitui în bandă condusă de un criminal evreu, cu scopul de a distruge căile ferate, a produce acte de sabotaj, de spionaj şi atentate contra militarilor şi autorităţilor civile, au fost capturaţi şi inaintaţi Curţii Marţiale din Chaşinău, care i-a condamnat la moarte pe indivizii:

Diociu Boruk, evreu, capul bandei, Tricolici Valerian, Botezatu Anatolie, Ruseţ Velicu, Cuigarin Dionisie, Dimitrof, Pescaru Constantin, Ogorodnic Vladimir, Anca Alexei, Savu Schipacef, Cozma Melnicov, Spiridenco Mihail, Aninoianu Ion, Elizarov Serghe şi Petre Putrea (acesta în lipsă).

Actele lor se incadrează în capitolul de înaltă trădare în vreme de război. Cererea de graţiere fiindu-le respinsă, ei au fost executaţi.

Au mai fost condamnaţi la închisoare pe viaţă sau pe diferite termene pentru tăinuire şi favorizare, următori:

David Andrei, Epure Alexei, Strugariu Ignat, Efimciuc Filip, Caitas Anatolie, Cocoş Gheorghe şi Marcovsaliu Olga.

Şi cererea lor de graţiere a fost respinsă.

„Un evreu în fruntea unei bande” — articol publicat în ziarul românesc „Viața din România” la 1 noiembrie 1941.
Sursa: Сергей Будич, Эвальд Штерн, Приговоренные к бессмертию: История Боруха Дойча. «Наш голос»,№3(90),2025, с.28-29.

- Capturarea unui grup de cinci persoane suspectate de activități partizane clandestine în oraș a provocat o rezonanță largă dincolo de Chișinău. Una dintre fotografiile arestării grupului chiar a apărut în revistă de propagandă nazistă Signal, destinată soldaților Wehrmacht-ului și publicată în diferite limbi din aprilie 1940 până în martie 1945.

Rezistență în ghetou

- Există, de asemenea, relatări despre acte individuale de rezistență în ghetou.
- Fostul prizonier din ghetou, A. Kornfeld, își amintește de un incident care a avut loc: „Germanii conduceau o coloană de evrei. Unul dintre soldați a deschis brusc focul și a împușcat o femeie evreică. Un evreu a sărit din coloană, i-a smuls soldatului mitraliera și l-a ucis pe loc.”
- Un alt incident este descris în cartea „Kazbek”: „Feiga a ridicat brusc o lopată și a lovit-o cu ambele mâini în capul gardianului. Acesta a căzut ca și cum ar fi fost cosit. Soldații au alergat imediat, iar focul de mitralieră le-a măturat literalmente pe toate femeile.”

Sursa: Д. Дорон, Кишиневское гетто – последний погром. Кишинев, 1993, с.169.

Revista „Signal”, nr. 14, octombrie 1941, fotografia 2, p. 4.
Legenda fotografiei: „Acești cinci oameni au fost scoși din ascunzători în Chișinăul cuprins de incendii. Primul este un partizan evreu, iar al doilea, potrivit legitimației sale, s-a aflat în serviciul GPU. Penultimul este un comisar militar, un comunist convins și fanatic, capturat în haine civile. Acum, dominația lor a luat sfârșit.”
Sursa:"Штурм Кишинева из нацистского журнала "Signal", revista "Историческая Экспертиза"

La Chișinău, un soldat german percheziționează cinci bărbați suspectați de implicare în activități partizane.
Sursa: Paul A. Shapiro, Ghetoul din Chișinău, 1941–1942: o istorie documentară a Holocaustului în interiorul frontierelor contestate ale României, București, 2016, p. 70.

Deportarea în Transnistria. Marșurile Morții

- **Crearea ghetoului** a fost a doua etapă în „rezolvarea problemei evreiești” de la Chișinău. A treia și ultima etapă a fost **deportarea prizonierilor din ghetoul Chișinăului în lagăre din Transnistria**.
- **Pe 30 august 1941**, în timpul negocierilor germano-române de la Bender, s-a ajuns la un acord pentru deportarea evreilor din Basarabia și Bucovina în lagăre din Transnistria. Tot la Bender, Antonescu i-a adunat pe guvernatorii tuturor regiunilor pentru a explica importanța operațiunii.
- **7 septembrie 1941** – Au fost trimise instrucțiuni speciale autorităților locale, care precizau momentul operațiunii, metodele de eliminare a vârstnicilor, copiilor și bolnavilor pe drum, metodele de deposedare a evreilor de bunurile rămase, procedura de traversare a Nistrului etc. Secțiunea secretă a instrucțiunilor, criptată, propunea ca evreii care nu puteau urmări convoiul din cauza slăbiciunii sau bolii să fie împușcați. În acest scop, cu două zile înainte de plecarea fiecărui convoi, urma să fie săpată o **groapă pentru 100 de deportați la fiecare 10 kilometri** de-a lungul traseului. Cei rămași în urmă urmau să fie aduși în groapă, împușcați și îngropați.
- Toate încercările membrilor **Comitetului Ghetoului Evreiesc** de a evita sau amâna iminenta deportare s-au încheiat cu un eșec. O încercare a avocatului Avraham Shapiro, vicepreședinte și ulterior președinte al Comitetului Ghetoului Chișinău, de a anula deportările a provocat controverse ample în România. Pentru o sumă uriașă de bani, a părăsit ghetoul în mașina comandantului garnizoanei din Chișinău, deghizat în ofițer român, și a ajuns la București în 24 de ore. Acolo s-a întâlnit cu Filderman, șeful Consiliului Comunităților Evreiești din România, și l-a convins pe acesta din urmă să facă apel la Antonescu pentru a opri deportarea evreilor din Chișinău în Transnistria. Dar a devenit curând clar că decizia autorităților române și a patronilor lor germani era irevocabilă: prizonierii evrei din ghetoul Chișinău urmau să fie deportați în Transnistria. Antonescu i-a răspuns lui Filderman în presă, și abia opt zile mai târziu, când **soarta evreilor din Chișinău fusese decisă**. Liderul român a reiterat argumentul lui anterior despre răzbunarea împotriva evreilor basarabeni pentru anul 1940.

Deportarea în Transnistria. Marșurile Morții

- Șapiro a plecat voluntar cu unul dintre grupurile de deportați, deși nu se afla pe listă. A fost împușcat la 15-20 km de Chișinău. O soartă tristă a avut-o și primul președinte al Comitetului, Gutman-Landau. Potrivit unui prizonier din ghetou, Gutman-Landau a decis să se sinucidă după ce a refuzat să le ofere germanilor și românilor o listă cu cei mai recomandați pentru deportare. În ajunul primei **deportări a prizonierilor din ghetoul Chișinău în Transnistria**, în **octombrie 1941**, aproximativ 20 de persoane s-au sinucis.
- Pe **8 octombrie 1941**, a plecat primul convoi, format din aproximativ **2.500 de prizonieri evrei din ghetoul Chișinău**. Toate convoaiele din Chișinău se îndreptau spre două puncte de trecere peste Nistru - Rezina sau Bender. În octombrie au urmat alte câteva convoaie, lăsând aproximativ **118 evrei** în ghetou.
- Drumul către Transnistria pentru prizonierii din ghetou a fost numit **Marșul Morții**. Oamenii erau obligați să-și procure propria mâncare, ceea ce necesita drumuri lungi prin lapoviță și temperaturi geroase. Se permitea închirierea unei singure căruțe la 100 de persoane. Pe parcurs, prizonierii erau deposedați de ultimele lor bunuri de valoare. Erau jefuiți de gărzile lor militare și de țărani. Nimeni nu a putut spune ulterior câți au murit pe drum. La punctele de control din Chișinău și în apropierea punctelor de trecere a râului Nistru, Banca Națională a Românilor și Biroul de Românizare au confiscat aurul rămas și alte obiecte de valoare de la deportați.
- **Evreii din ghetoul Chișinău** au fost deportați în Transnistria, în lagăre din **Golta** și în lagărul de distribuție din **Berezovețː Lagărele Golta – Bogdanovka, Ahmecetka și Domanevka** – erau în general recunoscute drept **„lagăre ale morții”**, cu o rată a mortalității de **100%**. **Din acest motiv, foarte puțini dintre prizonierii ghetoului din Chișinău au supraviețuit.**

Deportarea deținuților ghetoului din Chișinău în Transnistria.
Sursa: Paul A. Shapiro, Ghetoul din Chișinău, 1941–1942: , 2016, p. 77.

Evreii din ghetoul din Chișinău, adunați în așteptarea deportării.
Sursa: Paul A. Shapiro, Ghetoul din Chișinău, 1941–1942:, 2016, p. 77.

„Problema evreiască” în Basarabia și la Chișinău a fost rezolvată

- La **18 noiembrie 1941**, guvernatorul Basarabiei, generalul Constantin Voiculescu, raporta în mod oficial și triumfal despre **„rezolvarea cu succes”** a așa-numitei „probleme evreiești” în Basarabia și la Chișinău.

Comunicarea nr. 733-C din **18 noiembrie 1941**, transmisă de Voiculescu Președinției Consiliului de Miniștri:

*“La Nr. 13842 C.B.B.T. din **noiembrie 1941**, am onoarea a comunica: În Basarabia, **problema evreiască este rezolvată**. Se mai găsesc numai **118 evrei** în **ghetto-ul Chișinău**, din cari **53 bolnavi** în spitale. În curând vor fi trecuți peste Nustru și aceștia.” Guvernatorul Basarabiei General C.Gh. Voiculescu.*

Sursa: Paul A. Shapiro, „Ghetoul din Chișinău, 1941–1942, 2016, p. 235.

- **În decembrie 1941**, în ghetou mai rămăseseră doar **127 de persoane**: personalul spitalului, câțiva foști deputați ai Sfatului Țării și veterani invalizi ai Primului Război Mondial. În **mai 1942**, printr-un ordin special, aceștia au fost, de asemenea, **deportați și exterminați**.
- La **25 iunie 1942**, ghetoul a fost închis oficial, după deportarea ultimilor evrei, inclusiv a persoanelor internate în instituții psihiatrice.
- Un număr mic de evrei a rămas în oraș, în afara teritoriului fostului ghetou: la **30 septembrie 1942** erau înregistrați **183 de evrei,** iar la **6 aprilie 1943 — 177**.

IN SFÂRŞIT, CHIŞINĂUL A SCĂPAT DE LEPRA IUDAICĂ

După informaţiunile noastre, zilele acestea a plecat din Chişinău ultimul transport de evrei.

In consecinţă, organele primăriei procedează la inventarierea averii acestor evrei ca şi a acelora cari au plecat în Rusia Sovietică împreună cu bolşevicii în retragere. In momentul de faţă se face trierea obiectelor rămase dela evrei. Toate acestea vor fi depozitate şi apoi vor fi vândute populaţiei.

Astfel, graţie măsurilor categorice ale Mareşalului, Capitala Basarabiei a scăpat definitiv de lepra iudaică ce a supt atâta amar de vreme viaţa moldovenilor dintre Prut şi Nistru.

Ziarul „Basarabia” din 4 noiembrie 1941.

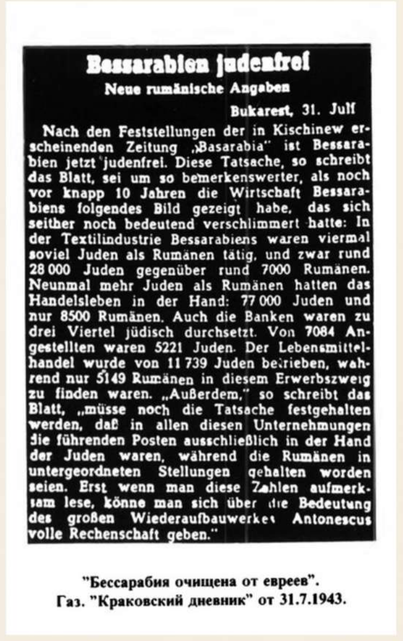

Bessarabien judenfrei
Neue rumänische Angaben
Bukarest, 31. Juli

Nach den Feststellungen der in Kischinew erscheinenden Zeitung „Basarabia" ist Bessarabien jetzt judenfrei. Diese Tatsache, so schreibt das Blatt, sei um so bemerkenswerter, als noch vor knapp 10 Jahren die Wirtschaft Bessarabiens folgendes Bild gezeigt habe, das sich seither noch bedeutend verschlimmert hatte: In der Textilindustrie Bessarabiens waren viermal soviel Juden als Rumänen tätig, und zwar rund 28 000 Juden gegenüber rund 7000 Rumänen. Neunmal mehr Juden als Rumänen hatten das Handelsleben in der Hand: 77 000 Juden und nur 8500 Rumänen. Auch die Banken waren zu drei Viertel jüdisch durchsetzt. Von 7084 Angestellten waren 5221 Juden. Der Lebensmittelhandel wurde von 11 739 Juden betrieben, während nur 5149 Rumänen in diesem Erwerbszweig zu finden waren. „Außerdem," so schreibt das Blatt, „müsse noch die Tatsache festgehalten werden, daß in allen diesen Unternehmungen die führenden Posten ausschließlich in der Hand der Juden waren, während die Rumänen in untergeordneten Stellungen gehalten worden seien. Erst wenn man diese Zahlen aufmerksam lese, könne man sich über die Bedeutung des großen Wiederaufbauwerkes Antonescus volle Rechenschaft geben."

"Бессарабия очищена от евреев".
Газ. "Краковский дневник" от 31.7.1943.

Ziarul „Jurnalul din Cracovia” din 31 iulie 1943. Sursa: Д. Дорон, Кишиневское гетто – последний погром. Кишинев, 1993.

Intregul inventar mobil și imobil al ghettoului din Chișinău, a fost scos in vânzare

Ordonanța d-lui g-ral C. Gh. Voiculescu, guvernatorul Basarabiei.-Cui și cum va fi vândută această avere.-Prețurile fixate și reducerile ce se acordă la cumpărare

Terminându-se lucrările de inventariere a totalor bunurilor mobile și imobile aflate în ghettoul evreesc din Chișinău și intrate în patrimoniul Statului, d. general C. Gh. Voiculescu, Guvernatorul Basarabiei, a emis o ordonanță prin care se decide scoaterea în vânzare a acestor bunuri în conformitate cu unele norme ce în ordinea stabilă prin ordonanța respectivă.

Astfel, întregul mobilier ce aparține Statului, indiferent dacă se află în depozit sau este dat în custodie, a fost scos în vânzare. In vederea acestei operațiuni, s'au stabilit următoarele categorii de preferință de care comisiile în materie vor trebui să țină seamă cu ocazia vânzărilor:

1. Instituțiunile de Stat;
2. Instituțiunile de binefacere
3. Refugiații, funcționarii și Statului, cari și-au pierdut averea în Basarabia.

In privința acestora a treia categorie, s'a fixat următoarea ordine:

a) ofițeri, magistrați, funcționari superiori, profesori, înțăi văduve din actualul război și căsătoriți, apoi necăsătoriți;

b) Ce lalți funcționari, pensionari, subofițeri, învățători, sub-comisari și cei inferiori acestor grade, întâi văduvele din acest război și căsătoriții, apoi necăsătoriții;

4. Particularii refugiați cari și-au pierdut averea în Basarabia, după normele următoare:

a) proprietarii de imobile, creștini, pe rapori cu profesiunile, doctori, inginerii, avocații, etc.

c) Comercianții, industriașii, meseriașii și cei fără nici o profesiune.

CUM SE POT OBȚINE BUNURILE DIN GHETTOU

Acei cari vor să obțină mobilier prin vânzare, vor adresa Comisiunii instituite asume, o cerere timbrată ordinul cuștiției, starea, civilă, categoria din cari fac parte, mobilierul ce voesc cumpere, mobilierul ce ce pot în custodie cu descrierea lui și ce evaluarea făcută de comisiune, ordine de subtrarare și poziția socială, dovedind totodată și actele în cerere.

Cererile depuse vor fi subsiinse de respectarea ordinei de preferință

REDUCERILE ACORDATE

Intregul mobilier din ghettou se va vinde la prețurile fixate de comisiune.

Refugiaților cari și-au pierdut averea în Basarabia, li se va acorda o reducere de 35% din valoarea mobilierului păstrată până într'un an în rate lunare.

Funcționarilor de Stat și militarilor armează să li se facă reținerî din salariu sau soldă, rate ce deveniță-se la Banca Națională a României sau la Administrația Financiară, iar recipisa, la directoratul Românizării, care va fi depusă la direcțiunea Contabilității.

In caz de neachitare a ratelor fixate, cel în cauză vor fi decăzuți și urmăriți prin organele fiscale conform legilor de urmărire.

Stabilirea ratelor se va face de către o Comisiune.

Predarea mobilierului vândut se va efectua prin încheierea unui proces verbal în trei exemplar, din care unul va revenî cumpărătorului, unul — comisiunii și al treilea, directoratului Românizării.

Mobilierul atribuit instituțiunilor de stat sau asezămintelor de binefacere, va consta exclusiv din strictul necesar, afară din: birouri, mese, scaune, dulapuri pentru arhive, coare, ceasornice, covoare, lavoare, lonili, rame și canapele.

Instituțiunile vor preciza întâi mărfi pentru ce asume achiziționează mobilierul, spre a se da putința comisiunilor să aibă criterii de apreciere.

Nu se va distribui mobilier decât pentru instituțiunile din localitate.

Cu acest prilej — se subliniază în ordonanța d-lui general Voiculescu, — că instrămarea mobilierului vândut, nu se va putea face decât după achitarea integrală a costului și numai după aprobarea directoratului Românizării, iar mobilierul odată vândut și predat cumpărătorului, nu mai poate fi revendicat sub nici un preț de vechiul proprietar pe cale administrativă

Ziarul „Basarabia”, ianuarie 1942.

„Problema evreiască” în Basarabia și la Chișinău a fost rezolvată

- În anul **1944**, în momentul retragerii trupelor germane și române de pe teritoriul Basarabiei, în Chișinău mai **rămăseseră cel mult 12 evrei**.

„Basarabia a devenit prima regiune care a fost complet «curățată» de evrei, deși nimeni nu presupunea că ea va fi prima și că, după ea, va veni rândul evreimii poloneze... Acesta a fost un avertisment despre ceea ce se putea întâmpla cu întreaga lume evreiască după pătrunderea în ea a demonului fascismului. Citeam în ziare că Basarabia fusese «curățată de evrei», dar nu ne dădeam seama că acesta era doar începutul — unul amar și înspăimântător.

Din cartea lui L. Kuperstein, „Soarta evreilor din România”.

*„Există ceva simbolic în aceasta sau este doar un fapt tragic, însă Chișinăul, unde a avut loc **primul pogrom al secolului al XX-lea**, a devenit din nou un «început cumplit», de această dată al **Catastrofei evreilor europeni**.”*

Sursa: Д. Дорон, Кишиневское гетто – последний погром. Кишинев, 1993, с. 111.

În perioada 1945–1950, Tribunalul Poporului din București i-a judecat pe unii dintre autorii crimelor responsabili pentru exterminarea evreilor din Chișinău, printre care Constantin Voiculescu, Gheorghe Meculescu, Dumitru Tudose și Panaițiu. Mareșalul Ion Antonescu a fost condamnat la moarte și executat la 1 iunie 1946.

רק שנים־עשר יהודים שרדו בקישינוב

"В Кишиневе осталось всего 12 евреев". Газ. "Мишмар" от 7.3.1945.

Ziarul „Mișmar” din 7 martie 1945. „La Chișinău au rămas doar 12 evrei.”
Sursa: Д. Дорон (Спектор), Кишиневское гетто – последний погром. Кишинев, 1993.

Ultima scrisoare din ghetoul din Chișinău
Scrisoarea Idei Goldiș

Ida Goldiș a scris aceste cuvinte în **ultima sa scrisoare** adresată surorii mai mari, Clara, în ajunul deportării sale din ghetoul din Chișinău în Transnistria.

În **octombrie 1941**, Ida Goldiș, născută Biduș, a fost deportată din ghetoul din Chișinău în Transnistria împreună cu fiul său mic, Vili, și cu sora sa mai mică, Doba. Ida, Vili și Doba au fost obligți să parcurgă pe jos un drum istovitor, alături de ceilalți deportați din ghetou. Ida și Doba îl purtau pe rând pe Vili în spate, folosind un ham special pe care îl confecționaseră pentru el.

La începutul anului **1942**, micuțul a murit din cauza frigului cumplit, iar mama sa, care își pierduse voința de a mai trăi, a murit câteva zile mai târziu, după ce a băut apă contaminată. **Ida avea 24 de ani** în momentul morții, iar **Vili doar trei ani**.

Ida a reușit să transmită în secret **scrisoarea din ghetou** prin intermediul unui mesager neevreu. Scrisoarea a ajuns la Clara, care rămăsese în România.

Clara și Doba au supraviețuit. Ulterior, ele au emigrat în Israel și au păstrat scrisoarea. În anul **1979**, documentul, redactat în limba română, a fost transmis instituției Yad Vashem de către fiica Dobei, Yehudit Shelly, care lucra în arhivele Yad Vashem.

Ida Goldiș (născută Biduș), Sursa: Yad Vashem.

Vili Goldiș. Sursa: Yad Vashem.

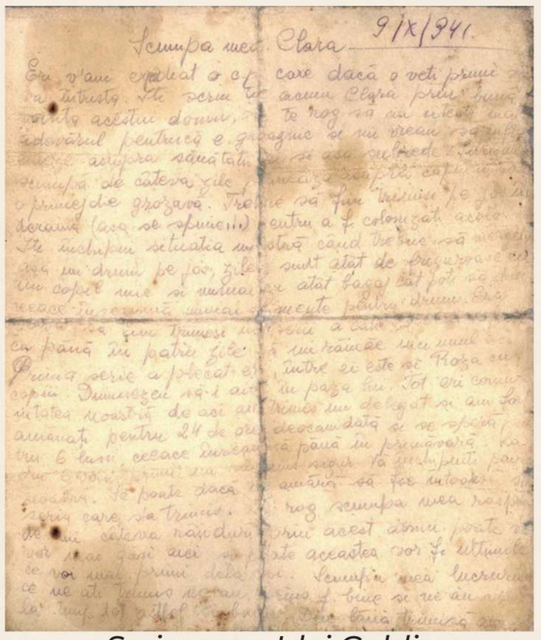

Scrisoarea Idei Goldiș Sursa: Yad Vashem.

Ultima scrisoare din ghetoul din Chișinău. Scrisoarea Idei Goldiș

Scumpa mea Clara

Eri v-am expediat o carte postală care, dacă o veți primi vă va întrista. Îți scriu ție acum, Clara, prin bunăvoința acestui domn, și te rog să nu citești mamei adevărul pentru că e groaznic și nu vreau să influențeze asupra sănătății ei și așa șubrede. Surioară scumpă, de câteva zile planează asupra capetelor nostre o primejdie grozavă. Trebuie să fim trimiși pe jos în sudul Ucrainei (așa se spune...) pentru a fi colonizați acolo.

Îți închipui situația noastră când trebuie să mergem așa un drum pe jos, zilele sunt atât de friguroase, cu un copil mic și numai cu atât bagaj cât poți să duci, ceeace înseamnă numai alimente pentru drum. Se spune că vom fi trimiși în grupuri de câte 2.500 de persoane ca până în patru zile să nu mai rămâie niciunul aci. Prima serie a plecat eri, între ei este și Roza cu copiii. Dumnezeu să-i aibă în paza lui. Tot eri, comunitatea noastră de aci au trimes un delegat și am fost amânați pentru 24 de ore deocamdată, și se speră pentru 6 luni, ceea ce înseamnă până în primăvară. La ora 6 vom primi un răspuns sigur. Vă închipuiți panica noastră. Se poate, dacă se amână, să fie întoarsă seria care s-a trimis. Te rog, scumpa mea, răspunde-mi câteva rânduri prin acest domn. Poate ne vor mai găsi aici și poate acestea vor fi ultimele ce voi mai primi de la voi. Scumpa mea, lucrurile ce ne-ați trimis ne-au prins f. bine și ne-au venit la timp. Tot astfel cu banii...

Am împletit un fular gros pe care să-l pun la gâtul lui Viluș, cine știe câte zile o să fim pe drum; cel puțin să dea D-zeu să fie timp frumos. Te rog să nu împrăștii această veste, pentru ca să nu aibă neplăceri domnul care are bunăvoința să ne servească...

Draga mea, te rog să ai grijă de mama, că numai cu ea ai rămas... Nu te despărți niciodată de ea. Cât te invidiez că ai fericirea să fii lângă dânsa. Ții minte când te învinuiam că ești prea fricoasă, că ești inactivă. Omul trebuie să încerce, să se zbată, nu regret nimica. Am învățat să cunosc viația, am avut și bine și rău, așa e viața omului. Singurul lucru pe care îl regret este că copilul nu o să vă mai vadă poate vreodată. Sufăr enorm, aveam așa o speranță că am să vă revăd și acum am pierdut totul. Odată, numai odată, să vă mai fi văzut. Și apoi putea să se întîmple de o mie de ori mai rău.

Adio! scumpii mei, mama mea dragă, tată bun. Voi ați fost prima rază de soare ce mi-a încălzit viața. N-am s-o păstrez, am părăsit-o fără să întorc măcar odată capul, eram prea plină de iluzia viitorului ca să mai gândesc. Ții minte surioară, mă simțeam prost că plângeai la despărțire. Ți-am imputat de ce mă plângi și că doar nu plec să mor. Iartă-mă... eu am fost cea proastă, am fost ușuratecă, am crezut că tot ce zboară se mănâncă, poate am fost prea tânără. Dar la ce bun să caut scuze. Regret din suflet că nu mi-am dat seama când am plecat de importanța momentului, că nu v-am privit mult, mult, să-mi rămâie icoana voastră în suflet, să vă fi strâns în brațe tare, să nu vă fi dat drumul. Acum zadarnic întorc brațele deznădăjduite... Viața și-a înfipt cu cruzime ghearele în soarta noastră și oricât am căuta să ne apropiem de voi, ne smulge, ne depărtează. Aș fi vrut să viu la voi, (doar eram acum atât de aproape), să mă culc la picioarele voastre, obosită de atâtea grele încercări; acolo să-mi regăsesc odihna să nu mai plec de lângă voi. De câte ori am stat noaptea cu ochii deschiși și retrăiam în gînd momentul revederii. Mă îmbătam de acest gând, îl terminam și iar începeam să visez trează. Acum nu mai sper nimic. Dzeu nu a vrut să ne revedem. probabil că am păcătuit mult.

Adio scumpa mea soră. Fii fericită, să crești sănătoasă scumpii tăi copilași. Sărută-i de mii de ori pe ochișorii lor dulci. Reveliuica oare mă mai ține minte? Să dea Dumnezeu să-l revezi cât mai curînd pe Carol și să vă trăiți fericiți viața, lipsiți de suferință și zbucium. Sărută din partea mea pe tata și pe mama. Să fie sănătoși și să ajungă vești și zile mai bune. Vilică vă sărută de mii de ori...

A voastră pentru totdeauna, cu gândul la voi, Ida

P.S. Scumpă Clara, azi e a doua zi și s-a mai amânat pentru 48 de ore și sînt speranțe să fim salvați. Așa că să nu te necăjești de cele scrise. Te sărut cu dor, Ida

Sursa: Yad Vashem, Ultimele scrisori din timpul Holocaustului. https://www.yadvashem.org/yv/ru/exhibitions/last-letters/goldish.asp